

Lärdomens, nyttans och förfallets geografi

*Johann Beckmanns mentala karta
över 1700-talets Sverige*

Mathias Persson

Inledning

Även om de fransk–svenska relationerna med rätta brukar framhävas som ett av 1700-talets särdrag, var seklets svensk–tyska förbindelser ingalunda försumbara.¹ Dessa var alltsedan medeltiden starka och intensifierades genom reformationens skapande av en nordeuropeisk, protestantisk gemenskap. Tyskan var förutom latinet Östersjöområdets främsta *lingua franca* och förblev ännu kring sekelskiftet 1800 det näst viktigaste levande språket i Sverige.² Den övervägande majoriteten svenska utlandsstudenter läste under 1700-talet fortfarande vid tyska universitet, vilka påminde om de svenska. Inom ett sammanhang definierat av geografiska, politiska och religiösa omständigheter likaväl som akademiska nätverk fick sådana kontakter en självförstärkande effekt. Resorna var dock på intet vis enkelriktade. Lärda immigranter i 1600-talets Sverige kom ofta från Tyskromerska riket, medan studenter därifrån intill 1800-talet dominerade bland immatrikulerade utlänningar vid rikssvenska lärosäten.³ Inom 1700-talets tysk–svenska förbindelser intog det hannoverska Göttingen och dess Georgia Augusta-universitet, som från grundandet 1734 till och med århundradets slut kunde uppvisa ett hundratjugotal immatrikulerade svenskar, en särställning.⁴ Tack vare faktorer som ett nydanande utbildningsprogram, välfungerande institutioner och en omtalad publicistisk produktivitet vann läroanstalten snart europeiskt erkännande. Efter seklets mitt överskuggade Göttingen alla andra tyska universitetsstäder. Många adliga och besuttna studenter sökte sig dit, vilket gjorde att Georgia Augusta blev en högborg för politiker och ämbetsmän *in spe*, med ett flertal namnkunniga alumner.⁵

Ett viktigt skäl till lärosätets popularitet i Sverige var att flera av Göttingens internationellt välrenommerade professorer – däribland botanikern och medicinaren Albrecht von Haller, fysikern och diktaren Georg Christoph Lichtenberg samt historikern och statistikern August Ludwig von Schlözer – hade vittfamnande svenska kontakter och kunde förstå eller tala svenska.⁶ Två av lärarna, botanikern Johann Andreas och historikern Johann Philipp Murray, hade inlett sina akademiska karriärer i

Uppsala och vuxit upp i Stockholm, där deras far Andreas Murray verkade som pastor i Tyska församlingen.⁷ Med anledning av det utbredda intresset för Sverige kunde Georgia Augusta lätt kännas som ett svenskt eller svenskpommerskt lärosäte.⁸ Inte heller för Göttingens vidkommande gick studieresorna i bara en riktning. Schlözer besökte under 1750-talet Sverige, där han arbetade som lärare hos familjen Murray och undervisade i tyska vid Uppsala universitet. Även naturalhistorikern Christian Wilhelm Büttner och ekonomen Johann Beckmann (1739–1811) uppehöll sig i Sverige. Beckmanns besök inföll 1765–1766, varvid han helt kort mötte sin kollega Anders Berch och ingående lärde känna Carl von Linné, vars kombination av naturforskning och hushållning sedermera blev ett föredöme för ekonomiundervisningen vid Georgia Augusta.⁹

Den föreliggande studien ämnar analysera hur Johann Beckmann i en detaljerad och utförlig, under hans egen livstid aldrig utgiven resedagbok representerade det svenska för en tilltänkt tyskspråkig publik. Beckmanns underlåtenhet att publicera dagboken innebär inte att hans framställning är av mindre historiskt intresse. Alldeles oavsett att manuskriptet kan ha cirkulerat bland hannoverska läsare, har det potential att ge perspektiv på europeiska – särskilt hannoverska och tyska – föreställningar om Sverige omkring 1700-talets mitt. För att adressera frågan om resebeskrivningens representativitet jämförs dagboken kortfattat med ett antal representationer av det svenska från samma halvsekel. Referenspunkterna är härvid en vidare tradition av reseskildringar respektive åsikter företrädda av Göttingenlärda som orientalisterna Johann David Michaelis. Avslutningsvis skisseras utifrån denna kontext en tänkbar förklaring till huvudintrigen i Beckmanns berättelse. Beckmanns text är kronologiskt upplagd och inbegriper flera tur- och returesor mellan Stockholm och Uppsala, liksom en rundtur i Dalarna. Hans observationer nedtecknades omsorgsfullt och utförligt, inte sällan med utvecklingar som löper vidare i fotnoterna.¹⁰ För att göra den svårbemästrade materien hanterlig och så långt möjligt reducera mängden upprepningar, disponeras uppsatsen utifrån de tre rumsliga arenorna Stockholm, Uppsala och landsbygden. Innan själva analysen vidtar krävs emellertid en presentation av de teoretiska utgångspunkterna och förutsättningarna för Beckmanns redogörelse.

Resenärer och representationer

Ett centralt delsyfte består i att utröna vad för slags *mental karta* Beckmann kan sägas ha upprättat med sin resedagbok. Representationer av ”det andra” har inte sällan tagit formen av mentala kartor, kollektiva och abstrakta idékomplex förankrade i sociala och ekonomiska förhållanden. Det metaforiska begreppet har vid sidan av närbesläktade koncept som kognitiv karta tillämpats för att undersöka hur världen strukturerats i olika föreställda geografier, till exempel hos lärda. Här används begreppet

mental karta, vilket för några år sedan behandlades i ett nummer av den välkända tidskriften *Geschichte und Gesellschaft*, för att fånga Beckmanns rumsliga ordnande av Sverige.¹¹ På de mentala kartorna kan nära och fjärran sammanfalla och fysiskt närliggande platser bli reflektionsytor för projektioner. Franska filosofer och fysiokrater såg till exempel 1700-talets Sverige som en experimentzon för politiska och ekonomiska lärosatser.¹² En mental geografi kan också destilleras ur göticisten Olof Rudbeck den äldres *Atlantica (Atland eller Manheim, 1679–1702)*, som gav Sverige status av global civilisatorisk och historisk mittpunkt.¹³ Båda dessa projekt var meningsskapande och ideologiska. De mentala kartorna tjänade, medvetet eller omedvetet, vissa syften, något som sannolikt även gällde Beckmanns representationer av Sverige.

Med representationer avses ord eller bilder som står för någonting annat, re-presenterar, ställer före begrepp, föreställningar och ting i enlighet med gemensamma, outtalade koder tillkomna genom social interaktion. Representationerna utgör verklighetsorganiserande fokalpunkter för idéer och identiteter, men förutsätts också besitta en egen agens. För att citera sociologen Gerard Delanty: ”Social representations are not merely reproductions of reality, they are also prescriptive and serve as regulative ideas for the formation of collective identities.”¹⁴ Det är just dess dynamiska karaktär som gör representationsbegreppet attraktivt. Det skrivna ordet speglar inte bara tillvaron, utan är en aktiv handling, re-presentation, som bidrar till att arrangera den.

Mängden resor, reseskildringar och omvärldskunskap tillväxte kontinuerligt under 1700-talet, ett förändringsförlopp som hängde samman med en stegrad fascination inför resor och avlägsna trakter även bland människor som inte själva reste.¹⁵ Inom ramarna för denna utveckling spelade studieresan en framträdande roll, eftersom den på många sätt normerade och inspirerade det övriga resandet. Studieresorna reglerades av apodemiken, en genre som florerade från 1500-talets slut intill det sena 1700-talet och utlade resandets teori i syfte att befördra individuell likaväl som samhällelig nytta. Genom etablerandet av en universell metodik och systematik kunde resenärernas iakttagelser standardiseras för att sedan spridas och bilda en grund för fortsatt kunskapssökande. Resenärerna förväntades övas i umgänge, stärkas av strapatserna och skaffa sig formella kompetenser, vartill kom att resorna initierade och reproducerade transnationella nätverk. Allt som påträffades under färdens gång skulle inpassas i ett förefintligt kunskapssystem, vilket i likhet med resandets konkreta gestaltning och själva den apodemiska genren inte underkastades några genomgripande förändringar över tid. Resenären skulle förberedas mentalt, dans till en reflexiv och tillförlitlig observatör. Genom autopsy, självsyn, kunde sedan giltig kunskap uppnås.¹⁶

Verklighet och ord skulle enligt idéhistorikern Pär Eliasson ”på något sätt korrespondera i resedagböckerna. Inget onödigt skulle skrivas ned,

bara det som var antingen nyttigt eller vetenskapligt var av intresse. En uppräknande och konstlös katalogstil var idealet. Framställningen skulle helst vara så opersonlig som möjligt, egna tankar och åsikter skulle ges ett begränsat och [...] tydligt avgränsat utrymme i texten.”¹⁷ Praktik och teori överensstämde dock långt ifrån alltid. Resans observationer låg dessutom till grund för filosofisk och historisk spekulering, områden där resenären i egenskap av ögonvittne kunde få en auktoritativ status. Eftersom många resor eftersträvade bekräftelse på en uppsättning aprioriska föreställningar och resenärer i förekommande fall sällan tillstod att de bytt uppfattning, var stereotypa representationer av det främmande vanliga. Liksom kontakter med utomeuropeiska kulturer kunde möten med europeiska grannar skärpa snarare än försvaga nationell självmedvetenhet, vilket innebar att 1700-talets resande i allmänhet hade en patriotisk dimension som gick utöver ett tänkt, direkt främjande av det egna landets välfärd och prestige.¹⁸

Resorna fungerade identitetsförstärkande genom att resenärernas uppfattningar om sina hemländers förmenta utomordentlighet och överlägsenhet ökade i enlighet med den av identitetsorienterade forskare ofta återopade dikotomin mellan ”jaget” och ”det andra” (*self–other*). Värderande resonemang i termer av civilisation och barbari var inte begränsade till motsatspar som Västeuropa–Östeuropa eller Europa–icke-Europa. Västeuropeiska stater kunde lika gärna som östeuropeiska eller utomeuropeiska länder rangordnas längs en hierarkisk civilisationens kedja och beskrivas som mer eller mindre ociviliserade av besökare från det nära utlandet.¹⁹ En sådan inomeuropeisk dualism kan hittas hos 1700-talets brittiska *Grand Tour*-resenärer, som generellt utgick från att Storbritannien var det bästa, mest fria, socialt minst trögrörliga landet och frekvent återvände hem som mer välinformerade främlingsfiender. Några av de starkaste, mest livskraftiga fördomarna rörde katolicismen, främst i fransk tappning, vilken likställdes med egenskaper som vidskepelse, förtryck, oförnuft, prästvälde, fattigdom och misär.²⁰ De attribut som tillskrevs katolikerna framstår som antiteser till centrala komponenter i briterernas självrepresentationer. Allt det goda, fria, förnuftiga och andligt äkta fanns på de brittiska öarna, allt det moraliskt förkastliga i länder som tenderade att kombinera katolicism med absolut monarki. På detta vis formades indirekt en positiv motsats till det negativa katolska. Representationer av andra länder behövde emellertid inte vara fullt så explicita eller pejorativa som hos de antikatska brittiska resenärerna.

Resans observationer kunde därtill ha en patriotisk funktion som implicita argument för förbättring av resenärens *patria*. Anders Celsius betraktelser över Italien kan till exempel ses som ett led i hans försök att uppodla och politisera den upsaliensiska lärdomen. Celsius betraktade mötet med det främmande genom den patriotiska vetenskapens prisma och begagnade sin italienska resa som ett kontrastverktyg för att framhäva

den svenska universitetskulturens föregivna brister. Utlandet blev en resurs i en inhemsk argumentation för utilism, mot luthersk ortodoxi.²¹ Den patriotism som framträdde genom och under utlandsresorna tog sig alltså delvis olika uttryck. I den mån upplevelsen av motsatser förstärkte en befintlig övertygelse om det egna landets positiva särart tillämpas här begreppet *politisk patriotism*. Såvida det upplevda i stället gav upphov till incitament att med utländska modellers hjälp förbättra hemlandet, används begreppet *social patriotism* för att ringa in en universalistisk eller kosmopolitisk variant av patriotiskt tänkande.²² Eftersom kosmopolitism och patriotism ännu inte överlag conceptualiserades som varandras motpoler gick det, existensen av friktionsytor och spänningar till trots, fortfarande att kombinera transnationella lojaliteter med nationella. Enligt den alltjämt aktuella nystoicismen skulle människan vara medveten om tillhörigheten till både sitt fädernesland och den vidare mänskliga samfällighet där detta ingick.²³ De två typerna av patriotism skall därför, liksom kategorierna *kosmopolis* och *patria*, förstås som idealtypiska beteckningar för fenomen som i praktiken kunde påträffas i diverse hybridformer.

Beckmanns berättelse

Johann Beckmann bytte efter att först ha studerat teologi inriktning till ekonomi, matematik och naturalhistoria. Anledningarna till hans svenska vistelse, vilken markerade slutpunkten på en längre studieresa som huvudsakligen utspelade sig i Ryssland, var framför allt bergverken och Linné, även om den tidigare Sverigeresenären Schlözer, svensk-tyska nätverk och de band till Sverige som familjen Beckmann hävdade kan ha varit av betydelse. Linnés varaktiga och betydande inverkan på Beckmanns tänkande åskådliggjordes inte minst av den senares linneanskt influerade ekonomiska trädgård, varigenom Georgia Augusta förvandlades till ett centrum för lantbruksstudier. Sverigebesöket blev också utslagsgivande för Beckmanns karriär. Väl tillbaka i Hannover höll han som filosofiprofessor praktiskt orienterade föreläsningar över ekonomi, matematik, fysik, mineralogi och teknologi, vars ”fader” han brukar kallas. Han författade skrifter, översatte texter, recenserade böcker, gav ut tidskriften *Beyträge zur Oeconomie, Technologie, Polizey und Cameralwissenschaft* (1779) samt invaldes i flera akademier.²⁴

Det Sverige Beckmann reste till var ett religiöst konformistiskt land med akuta sociala, politiska och ekonomiska problem. Till den eskalerande ståndsutjämningen, privilegiekritiken och friktionen mellan ständerna kom ökade partimotsättningar och en svårartad ekonomisk kris, som hotade att göra riket bankrutt. Hattarnas olycksaliga pommerska krig hade underminerat det politiska systemets trovärdighet och därmed lagt en av grunderna för Gustav III:s statsvälvning 1772.²⁵ Ifråga om religion kunde heterodoxa åsikter få vådliga konsekvenser i ett tankeklimat kring-

skuret av luthersk ortodoxi och censurbestämmelser, inslag många i Göttingen fann fränstötande.²⁶ Såväl Göttingenprofessorn Michaelis som en av hans forna studenter, den i Sverige politiskt och religiöst kontroversielle Linnélärjungen Peter Forsskål, hade i ett par beryktade fall drabbats av den svenska teologiska censuren. Kontroversiteologen Nils Wallerius kampanj mot Michaelis *Compendium theologiae dogmaticae* (1760) var av allt att döma teologiskt motiverad och lyckades 1763 åstadkomma ett förbud mot skriften. Fastän Wallerius censursträvanden i någon utsträckning tycks ha berott på Michaelis understödjande av Forsskål, bidrog även andra teologer till polemiken mot kompendiets förmenta villoläror och deism.²⁷

Den apodemiska noggrannheten präglar reseberättelsens representationer av Stockholm, som tilltalar Beckmann och inledningsvis främst identifieras med sina byggnader: befästningar, kyrkor, Vetenskapsakademiens observatorium, Kungliga slottet och Södermalms rådhus. Huvudstadens politiska turbulens antyds endast flyktigt i en anekdot om att borgerskapets nattvakt, som uppges vara bättre organiserad än sina tyska motsvarigheter, utkallats på grund av partipolitiska oroligheter. Beckmann återkommer i de mest skiftande sammanhang till kungafamiljen och hovet, som meddelas ha förlorat intresset för naturalhistoria. Tillsammans med Tyska församlingens Göttingenanknutne präst Andreas Murray och den litteräre mångsysslaren Carl Christopher Gjørwell den äldre får Beckmann på lustslottet Carlberg se kronprins Gustav, sedermera Gustav III, ”en ung eldig herre” med ett utseende som inte faller resenären i smaken. Medlemmar av familjen Murray åtföljer Beckmann till Ulriksdal, men varken slottet eller den enligt uppgift mycket bleke prins Carl uppskattas. En vaktmästare visar honom i lönnedom ett foster från ett missfall Lovisa Ulrika haft och som drottningen emellanåt kommer för att beskåda.²⁸

Familjen Murrays medlemmar utgör jämte Gjørwell Beckmanns inträdesbiljetter till svenska nätverk och miljöer. Genom dem får Beckmann tillgång till olika inrättningar, såsom Livrustkammaren och det vidlyftigt skildrade Kungliga bibliotekets antikvitetskabinett. En mångfald artefakter och kuriositeter – merendels kungliga, i ett par fall samiska – noteras. Beckmann beser Christopher Polhems nyttiga modellkammare, som varje ivrare för matematik och fysik borde ta del av. Vid ett besök på Drottningholm jämförs detta och Kina slott med utländska motsvarigheter och kommer därvid till korta. Beckmanns uppmärksamhet fångas av manufakturverksamheten i fabriksbyn Kanton, som han värdesätter men anser vara en förlustaffär. Manufakturrapporter intar överlag en framskjuten ställning i Stockholmsframställningen, vilken bland annat nogsamnt karakteriserar en ”tysk” textilfabrik. Beckmann dokumenterar fattigvårdsinrättningar som Sabbatsberg, vilket minutiöst redovisas i samma stil som manufakturerna.²⁹

Stockholmsberättelsen innehåller åtskilliga anmärkningar inte bara om föremål, byggnader och platser, utan även om samtida och historiska

människor – primärt kungligheter och lärda. De svenskar Beckmann själv mött beskrivs regelmässigt i positiva eller neutrala ordalag. Särskilt gynnsamt värderas Gjørwell, som svensk litteratur beträffande dagbokstemat böcker och bibliotek sägs vara skyldig allt tack. I de fåtaliga fall en klart ogillande inställning är förefintlig, bottenar den i religiösa överväganden. En ironisk anekdot rör andeskådaren Emanuel Swedenborgs – en i Beckmanns ögon dåraktig och missledd person – utsaga att den avlidne Nils Wallerius i himlen fortsätter disputerat mot förment kätterska åsikter hos Göttingenprofessorn Michaelis. Den berömde orientalisterna har i ett brev till Gjørwell bett Swedenborg underrätta Wallerius om att vänta till dess Michaelis anländer eller utse Forsskål till Michaelis advokat. Forsskåls konflikt med Wallerius utläggs i en fotnot, som slutar med Wallerius moraliska nederlag inför Michaelis före detta student.³⁰ Här kan en polemisk udd mot den lutherska ortodoxin och Wallerius kampanj förnimmas, något det finns skäl att återvända till i samband med Linnés perspektiv på de svenska teologerna.

Stockholmsskildringen redogör annars endast i ringa grad för religiösa företeelser. Avsevärt mycket mer utrymme ägnas åt huvudstadens lärda liv, till exempel anatomiska föreläsningar på Kungliga slottet. Beckmann sätter den stockholmiensiska vetenskapen före den upsaliensiska, en rangordning som ”de upsaliensiska professorerna, som håller varje litet arbete för en stor möda och ferierna för sina största friheter, inte kan förneka, eftersom de inte behandlar de stockholmiensiska docenterna väl och söker lägga allehanda hinder i deras väg”. Den av Beckmann två gånger bevistade Vetenskapsakademien beskrivs liksom manufakturerna detaljerat. Ett föredrag av den svenskpommerske skriftställaren Johan Fredrik Kryger föränlåter diverse iakttagelser kring dess sammanträdeslokal Ridarhuset, som inte är helt till resenärens belåtenhet. Genom naturvetaren Johan Carl Wilcke, Göttingenalumn och son till Tyska församlingens präst Samuel Wilcke, bereds Beckmann möjlighet att övervara ett i dagboken noga dokumenterat sammanträde, varvid vetenskapsmännen Carl Fredrik Mennander och Pehr Wilhelm Wargentin speciellt omtalas. Ett flertal visiter görs hos lärda som Wargentin, J. C. Wilcke och landshövdingen Daniel Tilas, hedersledamot av Göttingens Historische Akademie, varvid lärda spörsmål – inte minst Linné – dryftas. Av Wargentin köper Beckmann nypräglade mynt föreställande Linné, vilket leder in dagboksförfattaren på en lång utveckling och en komplimang han fällt till botanikern om att denne huvudsakligen infört de nyttiga vetenskaperna i Sverige. Några kommentarer om mösspartiets maktövertagande drunknar i det rastlösa apodemiska redovisandet av bibliotek, samlingar, översättningar, det astronomiska observatoriet etcetera.³¹

Beckmann omnämner gärna de personer och föremål med tysk koppling som han råkar på. Utflykter i det tyska kan därtill föränledas av svenska ord eller objekt. Beckmann menar exempelvis att svenska medaljer är

skönare än tyska, då tyska medaljtillverkare bryr sig mer om egen vinning än om god smak. Han diskuterar den stadigt avtagande Tyska församlingen, genom vilken han möter andra tyska resenärer, och dess usla skola. Dessa sakernas tillstånd beror på att färre tyskar kommer till Sverige och att de bofasta tyskarna vid minsta problem byter kyrka.³² Beckmann umgås frekvent med den tack vare sin patriotism kände Kryger, som är tysk men vill anses för svensk. Patriotismbegreppet förekommer också vid Beckmanns återgivande av Gjörwells berättelse om Linnélärjungen Pehr Kalms vägran att fara till S:t Petersburg för att förbättra ryska bergverk, något han som patriotisk svensk inte kunde bidra till.³³

Beckmanns representationer av Stockholm utgör en blandad kompot. Om Swedenborg, Wallerius, prinsarna, Tyska församlingens utveckling och vissa byggnader vidhäftas mer eller mindre negativa värderingar, ses de flesta svenskar i ett positivt eller neutralt ljus, medan Kanton och Polhems modellkammare trots vissa invändningar bedöms vara nyttiga. På den mentala karta resedagboken upprättar återfinns företrädesvis slott, sociala inrättningar, manufakturer och lärda institutioner – Vetenskapsakademien, samlingar, vetenskapsmäns hem. Riksdagen och kungarikets digra läge är bortsett från enstaka uttalanden om borgarnas nattvakt och mössorna helt frånvarande. Beckmanns mentala karta över huvudstaden är således antikvarisk, utilitistisk, social och lärd, men endast i försvinnande liten grad politisk.

Under den första resan till Uppsala observeras främst slott och gods. Väl framme träffar Beckmann äntligen den på förhand kontaktade Linné, vilken apropå teman som Vetenskapsakademien, manufakturer och samlingar redan figurerat på flera ställen i dagboken. Den svenske botanikern fungerar ofta som en auktoritet eller indirekt samtalspartner. Under Ulriksdalsbesöket poängterar Beckmann att han på grund av de främmande växternas etiketter med linneanska namn kan utläsa att han befinner sig i Sverige.³⁴ Det svenska är sålunda intimt förknippat med Linné, som i många fall får definiera landet och utgöra dess förnämsta kännemärke. Beckmanns slutliga möte med Linné får emellertid karaktären av ett antiklimax. Han finner ”en något ålderstigen, inte stor man, med dammiga skor och strumpor, långt skägg och en gammal grön rock, på vilken ordenstecknet hängde. Jag förvånade mig inte så litet, när man sade mig [att] detta är den berömde Linné”. Linnés dåliga tyska gör att all konversation måste ske på latin. Oaktat de inledande intrycken karakteriseras botanikern som nyfiken, artig och gästvänlig. Han visar Beckmann sitt hem, förmedlar lärdomar och ger råd om sevärdheter under den fortsatta Sverigeresan.³⁵

Samvaron med den vänlige Linné, som introducerar Beckmann för ett flertal lärda, utfaller väl, även om dennes fru kritiserar för sin ohövlighet och klädsel. Beckmann träffar Berch, den skicklige likaväl som berömde lärdomshistorikern Johan Henrik Lidén och språkforskaren Johan Ihre, vilken trots en inte alltigenom tillfredsställande översättning förklarar

Livius ”så som det är brukligt i de tyska skolorna”. Andra bekantskaper inbegriper den före detta Göttingenstudenten Samuel Aurivillius och järn-experten Sven Rinman. Beckmann följer medicinprofessorn Aurivillius delvis Linnékritiska föreläsningar i Gustavianums anatomiska teater. Byggnader och monument – universitetsbiblioteket, byn Danmarks kyrka, Uppsala domkyrka och dess kuriositeter, Mora stenar – kringgärdas liksom lärda alltsom oftast av utvikningar och uttömmande beskrivningar. Etnografiska kommentarer om till exempel matvanor saknas heller inte. Beckmann berättar därtill om Uppsalas inkompetent hanterade brand: ”Ingenstans har jag sett eländigare åtgärder.” Uppsala konstateras ha få utländska studenter och, analogt med hela Sverige, ett vikande studentantal.³⁶

Beckmann följer den äldre Linnés föreläsningar och Carl von Linné den yngres demonstrationer. Den föga populära sonen är enligt Beckmann i somliga stycken välinformerad, men ogillar naturalhistoria och ligger långt efter fadern i lärdom. Den genialiske och desto mer omtyckte Carl von Linné den äldre informerar sin gäst om mångahanda ting, som dagboken vidarebefordrar. Till dessa ämnen hör Linnés lärjungar och relationer till inhemska respektive utländska, speciellt tyska, lärda som Haller. Beckmann lovar Linné att underrätta eftervärlden om de botaniska åvägbringanden som hans värd personligen håller för de viktigaste. Besökarens syfte tycks inte så sällan vara att korrigera förhandenvarande föreställningar om Linné, inte minst i Göttingen. Beckmann försäkrar att botanikern inte alls är högmodig och förklarar ryktena om motsatsen med den svenska avundsjukan. Det inskräps tillika att Linné är uppriktigt religiös. Naturen företer enligt honom så talrika belägg för Försynens makt att han upptecknat exempel på detta, det vill säga anteckningarna i *Nemesis divina*. Med utgångspunkt i teologernas förhindrande av hans kollegier om människans uppkomst föreskriver Linné en pragmatisk attityd till den institutionaliserade religionen:

Man måste tro på, vad teologerna kräver, så som en katolik oaktat sina ögon måste hålla brödet för Kristi kropp. Uppenbarelsen överensstämmer helt med naturen, men inte så, som teologerna genom sina förklaringar förvränger den. De känner naturen, som bör komplettera uppenbarelsen, för litet, och nu lider deras övertag ingen förändring mer. Han bad mig härvid, att aldrig disputeras mot teologer på detta sätt, då de aldrig kommer att ändra sig, utan de bara kommer att fatta ett hat mot naturalhistorien, vilket mycket lätt kunde vara skadligt för den senare.³⁷

Teologerna har alltså fel men skall ges rätt, eftersom påtalanden av deras missgrepp riskerar att bli kontraproduktiva för det naturalhistoriska projektet. På ett par punkter avviker Beckmanns världsbild kraftigt från Linnés, nämligen ifråga om själen och den sedan länge överspelade idén om sympatier och antipatier, vilken Linné till den tyske resenärens för-

våning förordar. Botanikern omfattar aristoteliska uppfattningar som trots idogt notissamlade inte har gjorts till föremål för någon dissertation, eftersom han fruktar kyrkan. Beckmann framhåller därtill att få skulle anse Linnés medicinska praktik lyckad, även om den varit efterfrågad.³⁸

Det kritiska anslaget fortsätter att göra sig gällande i reseberättelsen, som härnäst diskuterar den svenska naturalhistoriens tilltagande fattigdom: ”Kärleken till naturalhistoria är till och med i Sverige redan utslocknad, så att det förutom Linnéerna inte finns 4, som med flit rätt har slagit sig på densamma.” Inte ens vid Uppsala universitet hittas den glöd som utomlands tillmätts svensk forskning, bland annat eftersom Linnés systematiska undervisning är undermålig. Svenska naturalhistoriestudenter är inte särskilt flitiga eller skickliga. De kommer därför inte Linné nära på samma sätt som kunniga och kunskapsresande utlänningar som Beckmann, vars förkunskaper uppskattas i Uppsala. Övriga professorer avundas Linné hans utländska studentskara, under det att denne likaså misstycker när europeiska studieresenärer uppsöker de andra lärarna, framför allt ärkerivalen Johan Gottschalk Wallerius, vars fiendskap till Linné berörs utan att Beckmann tar ställning. Varken Linné eller hans kollegor läser regelbundet lärda periodica, och de få böcker Linné konsulterar är skrivna på latin. Konsekvenserna av detta är botanikerns okunskap om invändningar mot hans läror och om att somligt han tror vara originellt redan kungjorts på annat håll, vilket Beckmann ibland känner sig nödgad att upplysa honom om. Visst klander riktas sannolikt mot Linné i samband med ett besök i den svårtillgängliga botaniska trädgården, då denne inte mäktar skänka en växt till Beckmanns herbarium. Trädgården ges ett lågt betyg, eftersom dess naturaliekabinett är oansenligt och inte innehåller något av rang.³⁹

Inför Beckmanns hemresa upptrappas kontakterna med Linné efter det att Uppsalaprofessorn sökt förmå besökaren att senarelägga avfärden, som till följd av penningbrist måste ske samtidigt som den botaniska trädgården står i full blom. Det hjärtliga avskedet avrundas med ett byte av ett intyg mot en summa kontanter och uppmaningar till Beckmann att vidmakthålla en flitig korrespondens med sin värd. Beckmann avlägger före avresan visit hos stadens främsta lärda, däribland medicinaren Nils Rosén von Rosenstein, kemisten Torbern Bergman samt astronomen Fredrik Mallet, vilken klagar över Uppsalaobservatoriets bristfälliga finansiering. I sedvanlig ordning beskrivs Beckmanns värdar som vänliga, trevliga och generösa. Till skillnad från tidigare interaktioner med lärda förekommer dock en kontinuerlig, kritisk granskning. I Rosensteins fall ifrågasätts vetenskapliga utsagor, i Mallets observatoriet, vilket visserligen har ett vackert bibliotek men på flera punkter är mindre välfungerande. Mallet förklarar att utlänningar inte hyser stor tilltro till svenska lärda, som varken brevväxlar eller är intresserade av lärdomshistorien.⁴⁰

Uppsalavistelsen avslutas med ett antal negativa omdömen. Beckmann fastslår att Uppsala universitet förvisso överträffar de övriga, föraktade,

svenska lärosätena. Icke desto mindre är detta likaså illa därän. För mycket ledighet och en seg examensordning skapar långa studietider och dessa i sin tur fattigdom eller nödtvungna bisysslor, vartill kommer svårigheten att erhålla en lärd anställning. Kollegierna läses slarvigt och lider brist på adekvat tillämpning, något som återspeglas i en slö och försumlig studentpopulation. Lärarna är utsedda i nepotismens tecken, böcker sällsynta, studenternas bekvämlighet fullständigt negligerad och borgarna särdeles ohyfsade. För eget vidkommande kan Beckmann konstatera att inget sagts om immatrikulation: ”jag blev ansedd som en främling, som bara uppehöll sig i Uppsala, för att lära känna universitetet”.⁴¹

Väldigt litet förefaller Beckmann vällovligt under de sista faserna av besöket, som mest verkar ha ingivit en aversion gentemot det svenska utbildningssystemet och en mer desillusionerad inställning till Linné, vars auktoritet på somliga områden nu relativiseras eller avvisas. Å andra sidan berömmar sig Beckmann av att under ett knappt år i Sverige ha mottagits väl av landets mest uppburna lärda. Hans faktiska brevkontakter och de som förslagit korrespondens – till exempel Linné, Tilas, Gjörwell, Wargentin, Lidén, J. C. Wilcke – räknas upp, liksom de sidor i Gjörwells periodica där Beckmann själv omtalas och hans ställning som korrespondent av Vetenskapsakademien.⁴² Här rör det sig emellertid tydligt om statusmarkeringar och uppvisande av meriter vunna genom en internationell resa snarare än om Beckmanns syn på Sverige, svenskar och svensk lärdom, varför detta inte behöver motsäga de kritiska åsikter som vädras. Detta antagande stöds av att kritiken intensifieras i slutet av resedagboken:

Svenskarna har säkert merendels fått konsterna och vetenskaperna från tyskarna, vilka de nu med inte ringa högmod föraktar. De menar [sig] åtminstone ha kommit så långt som dessa och vill bara ännu låta engelsmännen och fransmännen gälla för sina mästare. Man låter fortfarande väl anlägga fabriker genom tyskar, man förjagar emellertid dessa, så snart fabriker kommit i ordning. Då ändrar en svensk en småsak och vet därmed att håna utlänningen.

Föreställningarna om en naturalhistorisk och ekonomisk svensk nation är enligt Beckmann falska, då naturalhistorien har lågt anseende, få vetenskapliga uppslag förverkligas och det lilla som åstadkoms helt beror på Vetenskapsakademiens ledamöter. Sämst ställd är litteraturen till följd av defekta kunskaper om internationella förhållanden och en låg läsvillighet med avseende på periodica likaväl som nya böcker. Ingen bryr sig till exempel om latinsk eller grekisk litteratur. Särskilt obelästa är teologerna, vilka ”affekterar den starkaste ortodoxi, som de helt fränkänner utlänningarna. Men ingenstans lever de lutherska prästerna skändligare än i Sverige.” Lika skralt är det beställt med ekonomin: ”I inget rike är hushålningen såväl publica som privata eländigare än i Sverige”, där energin

mest läggs på riksdagarnas ränksmiderier och egennyttiga strävanden. Trots enstaka förmildrande omständigheter – åtgången på importerade tyska postillor, en allmänt utbredd gästfrihet och, med undantag för de större städernas borgerskap, ärlighet – framstår dessa karakteristika som helt centrala för Beckmanns uppfattning om vördlandet.⁴³

Beckmanns avslutande representationer av Uppsala är sålunda tämligen dystra och svepande.⁴⁴ Korruption, okunskap, lättja, dekadens, intolerans, arrogans och dubbelspel tillhör de egenskaper som främst får känneteckna svenskar i allmänhet och svenska lärda i synnerhet. Den mentala karta som upprättas är i första hand lärd. Universitetet och dess bibliotek, det astronomiska observatoriet samt Hammarby och andra professorers hem utgör de primära orienteringspunkterna i det föreställda rummet. Intressant är slutligen att politiken vid sidan av den teologiska trångsyntheten uttryckligen förs in som ett argument för Sveriges utbildningsmässiga, ekonomiska och vetenskapliga uselhet.

Beckmanns rundtur på landsbygden genererar ett flertal sociala och etnografiska iakttagelser om företeelser som slagors utformning och tiggande samer, vilka inte minst på grund av sitt vilda rykte ges en detaljerad behandling. Liksom annars nedtecknas noggranna, anekdotomvärvda beskrivningar av platser, byggnader och anläggningar, medan landsortens svenskar inte representeras annorlunda än stadsmiljöernas.⁴⁵ Längre uppehåll inträffar vid industrier och bergverk, särskilt Sala silvergruva, som i likhet med Stockholms manufakturväsende karakteriseras utförligt. Till redogörelsen fogas en utveckling kring kungliga gruvnedstigningar. Det lilla och brandfarliga Falun sägs besitta några sköna byggnader, varefter koppargruvan resolut ställs i fokus. Därvid påtalas ånyo kungafamiljen, vars nedstigning i denna rekapituleras jämte de sedvanliga, produktionsinriktade anmärkningarna. Faluns bergverk ägnas lika mycket och samma typ av uppmärksamhet som Salas. Bergmännens kläder ger upphov till en jämförelse med deras hannoverska kollegor i Harz. I övrigt framhålls bland annat befolkningens hälsa och bergmännens vänlighet, vilken på idealiserande manér tillskrivs en allmän utbredning i Dalarna. En idealiserande underton kan likaledes skönjas i påståendena att folktrons väsen är helt glömda bland de historiskt välkända dalkarlarna, som inte är att leka med i uppretat tillstånd och besitter ett enormt ärligt sinnelag, varför tjuvnad är ovanlig.⁴⁶

Beckmanns apodemiska hemfärd kantas av klock- och avståndsangivelser likaväl som allehanda observationer, kryddade med övervägande pejorativa värdeomdömen och någon anekdot om Sveriges kungafamilj. Ibland vävs etnografisk information in i dagboken, exempelvis beträffande den skånska dialekten och svenskt midsommarfirande. Beckmann passerar åtskilliga orter, bland dem det eländiga Södertälje och det nätta Norrköping, vilket kan uppvisa en minskande tysk församling och många tyska arbetare, samt färjestationen Helsingborg, en av de minsta svenska städer

Beckmann sett men nämnvärd på grund av sin överfartsfunktion.⁴⁷ Landsbygden representeras med tanke på den oförblommerade idealiseringen av dalkarlarna i betydligt mer positiva termer än vare sig Uppsala eller Stockholm. Den mentala kartan över Dalarna är dessutom utpräglat utilitistisk. Bergverk och industrier utgör de fasta punkterna i Beckmanns rurala svenska geografi, som inte attribueras någon nedgångsprocess eller några karaktärsfel i linje med städerna, hur obetydliga de än må vara.

En lärdomens, nyttans och förfallets geografi

Beckmanns negativa representationer av Sverige kan antagligen relateras till ett direkt inflytande från en åldrande Linné i färd med att författa de av Gamla Testamentet inspirerade, vedergällningsbetonade anteckningar som går under namnet *Nemesis divina*. En besvikelse över den faktiske, till skillnad från den förestälde, Linné verkar av kommentarerna om hans kunskapsluckor och daterade teorier att döma likaså ha spelat en viktig roll. Ytterligare en förklaring till Beckmanns representationer är att det svenska lärdomslandskapet *de facto* börjat luckras upp. Många av landets mest kända lärda hade vid tidpunkten för Beckmanns vistelse hunnit bli gamla eller avlida, medan deras efterträdare inte kunde vidmakthålla de fornstora dagarnas skimmer.⁴⁸ Å andra sidan kan Beckmanns dagbok föras tillbaka på en vidare synkron och diakron kontext, inte minst den långa serie europeiska representationer av Sverige som delvis utkristalliserats i reseskildringar. Under 1600-talet hade utländska besökare allt som oftast avfärdat Olof Rudbecks klimat- och naturidealisering för att i stället framhäva ett föga bördigt och folkrikt land, som knappast motsvarade de förväntningar Gustav II Adolfs dådkraft ingivit dem. Europeiska resenärer under 1700-talet upprepade sina föregångares kritik. Städerna var torftiga, provinserna barbariska, folket fattigt och ociviliserat.⁴⁹

Förutom Sverigekritiska resebeskrivningar förelåg även berättelser med en mer ambivalent hållning. Brittiska resenärer under 1700-talets andra hälft och 1800-talets början framställde Sverige som ett naturvetenskapligt mönsterland på tillbakagång, som oskuldsfullt, ursprungligt och ungt eller som underutvecklat, gammaldags och semiasiatiskt. Någon enhetlig uppfattning om Sverige existerade följaktligen inte, vilket också evangeliska brittiska representationer av Sverige under 1800-talets första hälft åskådliggör.⁵⁰ Beckmanns text uppvisar förvisso en rörelse från representationer av Sverige som ett lärt föredöme, ett synsätt som den inflytelserika recensionstidningen *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* (1753, dessförinnan *Göttingische Zeitungen von gelehrten Sachen*) företrädde, till ett dominerande nedgångsnarrativ, där det inte längre är mycket bevänt med någonting alls.⁵¹ Samtidigt upphävs inte Beckmanns tidigare iakttagelser, vilka tvärtom fått kvarstå i det manus som fortlevt till den slutliga publiceringen vid 1900-talets början. Även hos Beckmann finns alltså en kliven-

het inför det svenska, vilken knappast går att komma till rätta med inom ramarna för denna uppsats. Det är icke desto mindre möjligt att närma sig en lösning på motsättningen genom att inplacera resedagboken i ett par mer specifika kontexter.

De svenska förbuden mot Forsskåls och Michaelis skrifter fick påtagliga konsekvenser för de hannoverska representationerna av Sverige. I ett brev till ett danskt geheimråd ser Michaelis apropå Forsskål ”ingen möjlighet, hur han skulle kunna stanna i Sverige, där man talar mycket om frihet, men använder namnet så, att jag därvid inte kan tänka mig något annat, än vad man i Tyskland benämner tvång”. Om än Michaelis blev illa berörd av de teologiskt motiverade angreppen på och ingripandena mot sitt *Compendium*, fortsatte han ändå att uppskatta Sverige och hade åtminstone tidvis en förmåga att ironisera över de lutherskortodoxa teologernas agitation. Andra Göttingenakademiker tycks inte ha varit lika överseende, eftersom Lidén under sin vistelse vid Georgia Augusta fastställde att många av stadens lärda till följd av censuraffären förhöll sig skeptiska till hans hemland.⁵² Här kan med största säkerhet en viktig orsak till Beckmanns avoghet spåras, speciellt med tanke på Linnés yttranden om teologerna, vilkas dubbelmoral reseskildringen explicit och bryskt förkastar. Sverigeresan ägde rum endast två år efter det att förbudet mot Michaelis *Compendium* trätt i kraft, vartill kom att Beckmann umgicks med Lidén, som senare engagerade sig för att Nordstjärneorden skulle tilldelas den förorättade Göttingenorientalisten.⁵³ Detta förklarar emellertid inte varför reseberättelsen slänger all svensk lärdom och hushållning överbord tillsammans med teologin.

Frågan blir därför om inte Beckmanns förkastelse bör förstås med utgångspunkt i ett patriotiskt ställningstagande, och i sådant fall vad för sorts patriotism det handlar om – en ”social” eller ”politisk”. För den brittiske resenären Edward Daniel Clarke, som några decennier senare besökte Sverige, fungerade landets vetenskapliga upp- och nedgång som ett *topos* varigenom praktiskt tillämpbara historiska lärdomar kunde förmedlas till hans eget *patria*.⁵⁴ Beckmann demonstrerar ingen tydlig, motsvarande orientering, vilket gör det svårt att tala om en social patriotism. Däremot finns spår av en politisk patriotism, eftersom han i slutet av berättelsen framställer svenskarna som otacksamma imitörer av tyska åvägabringanden och hänsynslösa exploatörer av sina tyska lärares kunnande. Ljuset kommer från söder, inte från norr. Denna tankefigur var inte unik för Beckmann, Göttingen eller Hannover, utan ett led i det sena 1700-talets tysknationella patriotism, som förebådade 1800-talets tysknationalistiska strömningar.⁵⁵ När dessa ståndpunkter läggs samman med den allmänna förkastelsebilden över svensk lärdom, framstår Beckmanns reseberättelse delvis som politiskt patriotisk, då hans resa snarast förstärker en tysk identitet och överlägsenhetskänsla genom kontrasteringar mot ett föreställt och sämre ”annat”.

Beckmanns dagbok frångår i många hänseenden det apodemiska idealet om neutrala och sakliga observationer. Inemot resebeskrivningens slut lyser en politisk patriotism igenom i de negativa anmärkningarna om Sverige, svenskar och svensk lärdom. Den mentala geografi som upprättas handlar också om framför allt just lärdom, även om nyttan ges ett inte oansenligt spelrum, speciellt i Dalarna med dess gruvindustri. Kyrkor, slott och gods är visserligen återkommande inslag, men intar trots det en underordnad position i jämförelse med utilistiska och lärda aspekter på det svenska. Beckmann identifierar huvudsakligen Sverige med lärda institutioner som universitet, bibliotek, samlingar och Vetenskapsakademien respektive nyttiga inrättningar som manufakturer och bergverk. Mot bakgrund av denna nyttans och lärdomens mentala karta utspelar sig berättelsen om Sveriges fall från enastående föredöme till en andra rangens vetenskapsnation utan ekonomisk och politisk kompetens. Den geografi Beckmann lever, reser och skriver i är en lärdomens, nyttans och förfallets geografi, förmedlad genom en berättelse som ytterst vilar på implicita grundantaganden om *self* och *other*, tyskt och svenskt, enligt en dikotomisk modell vilken ingalunda är förbehållen 1760-talet eller en lärd rese-
när som Johann Beckmann.

Summary

The geography of learning, utility, and decline: Johann Beckmann's mental map of eighteenth-century Sweden. By Mathias Persson. The aim of this article is to analyze the representations of Sweden articulated by the Hanoverian traveller Johann Beckmann – later to become professor in Göttingen – during his one-year stay in Uppsala and Stockholm, 1765–1766. Starting out with a positive view of Sweden as a prominent land of learning, Beckmann's apodemically informed but far from neutral narrative ends on a fairly dark note, describing how Swedish science and economics have decidedly fallen from grace. The Swedes are pictured as arrogant and jealous, as a people, which have gotten most of what it knows from Germany but refuses to acknowledge its debt and treats German entrepreneurs in a disgraceful, exploitative manner.

To some extent, Beckmann's ambivalent representations can be explained by his disappointment in the internationally renowned botanist Carolus Linnaeus (Carl von Linné), who failed to satisfy the expectations of his visitor. Moreover, Beckmann spent much time with the aged botanical reformer, who had at this point initiated a collection of gloomy *ex-empla*, *Nemesis divina*, expressing a fairly bleak view of the human – and Swedish – condition. Another explanation for Beckmann's negativity can be located in earlier and contemporary travel narratives, where Sweden was dismissed or treated in an equivocal way. In addition, only two years had passed since a theological compendium of another Göttingen member

of the republic of letters, Johann David Michaelis, was banned in Sweden. A fourth, potentially more important reason for Beckmann's narrative, however, can be found in his resentful commentary upon the allegedly ungrateful attitude of Swedes towards Germans. This contrasting of Germans against Swedes reinforced the German sense of self and superiority in accordance with a self-congratulatory "political patriotism", as opposed to a more cosmopolitan but equally ideal-typical "social patriotism", where the foreign other is predominantly used to inspire improvements of the observer's *patria*.

Noter

1. Jfr Magnus Nyman, *Press mot friheten: Opinionsbildning i de svenska tidningarna och åsiktsbrytningar om minoriteter 1772–1786* (Stockholm, 1988), 54.
2. Sverker Sörlin, *De lärdas republik: Om vetenskapens internationella tendenser* (Malmö, 1994), 26, 58, 92 ff., 100, 103 ff., 188 f.
3. Bo Lindberg, "Johan Schwedes studieresa 1686–88", *Lychnos* 1975–1976, 267; Jan Sundin, *Främmande studenter vid Uppsala universitet före andra världskriget* (Uppsala, 1973), 38 ff., 43 ff., 53 ff., 59 f., 69 ff., 76 ff., 81 f.; Sörlin, 117 ff., 121 ff., 126 ff., 134 ff.
4. Christian Callmer, "Svenska studenter i Göttingen under 1700-talet", *Lychnos* 1956, 27 f.; Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria*, 4 vol. (Stockholm, 1978–81), III, 45 ff.
5. Theodor Wolpers, "Göttingen als Vermittlungszentrum englischer Literatur im 18. Jahrhundert", i *Philologie in Göttingen: Sprach- und Literaturwissenschaft an der Georgia Augusta im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*, ed. Reinhard Lauer (Göttingen, 2001), 93 f.; Rainer Baasner, *Georg Christoph Lichtenberg* (Darmstadt, 1992), 3, 25; Ulrich Hunger, "Die Georgia Augusta als hannoversche Landesuniversität: Von ihrer Gründung bis zum Ende des Königreichs", i *Göttingen: Geschichte einer Universitätsstadt*, Ernst Böhme m.fl. (red.), 3 vol. (Göttingen, 1987–2002), II, 173 ff., 181; Luigi Marino, *Praeceptores Germaniae: Göttingen 1770–1820* (1975), ty. övers. (Göttingen, 1995), 5, 10 f.; Wolfgang Sellert, "Rechtswissenschaft und Hochschulpolitik: Münchhausen und die Juristische Fakultät", i *Zur geistigen Situation der Zeit der Göttinger Universitätsgründung 1737: Eine Vortragsreihe aus Anlaß des 250jährigen Bestehens der Georgia Augusta*, ed. Jürgen von Stackelberg (Göttingen, 1988), 57 ff.
6. Olle Bergquist, Avhandlingskapitel framlagt vid Litteraturhistoriska seminariet vårterminen 1964, Uppsala universitet. Uppsala universitet, Institutionen för idé- och lärdomshistoria, EIE:2, 16 f.; Tore Gjötterberg, *Tyskt 1700-tal: Kulturhistoriska bilder från tyska furstehov och universitet samt deras svenska förbindelser* (Stockholm, 1996), 182; Lars Lindholm, *Johan Hinric Lidén: Lörd och resenär* (Uppsala, 1978), 118, 125; Lindroth, *Lärdomshistoria*, 47.
7. Gjötterberg, 184; Irmgard Leux-Henschen, "Christ. Wilh. Lüdekes Allgemeines Schwedisches Gelehrsamkeitsarchiv: En studie i gustaviansk kulturhistoria", *Lychnos* 1954–1955, 101 f.
8. Bergquist, 15.
9. Bergquist, 10, 16; Callmer, 7 f.; Gjötterberg, 184; Sven-Eric Liedman, *Den synliga handen: Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet* (Stockholm, 1986), 181; Lindholm, 124.
10. Johann Beckmann, *Schwedische Reise nach dem Tagebuch der Jahre 1765–1766* (Uppsala, 1911), nyttgåva (Lengwil, 1995), passim, se exempelvis 6 ff., 13 ff., 20.
11. Christoph Conrad, "Vorbemerkung", *Geschichte und Gesellschaft: Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft* 28:3 (2002), 339 f.; Hendriette Kliemann, *Koordinaten des Nordens: Wissenschaftliche Konstruktionen einer europäischen Region 1770–1850* (Berlin, 2005), 27; Frithjof Benjamin Schenk, "Mental Maps: Die Konstruktion von geographischen Räumen in Europa seit der Aufklärung", i *Geschichte und Gesellschaft* 28:3

(2002), 495; Sörilin, 158 ff.; Charlotta Wolff, *Vänskap och makt: Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike* (Helsingfors, 2005), 78 f.

12. Wolff, *Vänskap*, 234; Michael Pickering, *Stereotyping: The politics of representation* (Basingstoke, 2001), 137. Jfr Hanna Hodacs, *Converging world views: The European expansion and early-nineteenth-century Anglo-Swedish contacts* (Uppsala, 2003), 56 f., 74, 227 f., där begreppet *conceptual map* begagnas.

13. Jfr Bernd Henningsen, "Bildens av Norden: En inledning", i *Skandinavien och Tyskland: 1800–1914. Möten och vänskapsband*, Bernd Henningsen m.fl. (red.) (Stockholm, 1997), 16 f.

14. Gerard Delanty, *Inventing Europe: Idea, identity, reality* (Houndmills, 1995), 5 (cit.); Stuart Hall, "The work of representation", i *Representation: Cultural representations and signifying practices*, ed. Stuart Hall (London, 1997), 15 ff., 24 ff.; Pickering, xiii; Nicolaas A. Rupke, *Alexander von Humboldt: A metabiography* (Frankfurt am Main, 2005), 206.

15. Jeremy Black, *The British abroad: The grand tour in the eighteenth century* (1992), ny uppl. (Stroud, 2003), 2; Jakob Christensson, *Konsten att resa: Essäer om lärda svenska resenärer* (Stockholm, 2001), 7 f., 17 f., 40 f., 60; Erik Hamberg, *Olof Knös och 1700-talets lärda samlarkultur: Studier kring förmedling och samlande av böcker i Sverige under den gustavianska tiden* (Göteborg, 1985), 258 f.

16. Christensson, 9; Pär Eliasson, *Platsens blick: Vetenskapsakademien och den naturalhistoriska resan 1790–1840* (Umeå, 1999), 11, 38 ff., 42 ff., 54; Ola Winberg, "Mårten Törnhielm och den europeiska resan: Resberättande under 1600-talet", i *Från Karakorum till Siljan: Resor under sju sekler*, Hanna Hodacs & Åsa Karlsson (red.) (Lund, 2000), 106, 111 ff.

17. Eliasson, 48.

18. Brian Dolan, *Exploring European frontiers: British travellers in the age of Enlightenment* (Basingstoke, 2000), 163 ff.; Hamberg, 301; Antoni Maczak, *Travel in early modern Europe* (1980), eng. övers. (Cambridge, 1995), 277, 280; Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The map of civilisation on the mind of the Enlightenment* (Stanford, 1994), 94, 316.

19. Ronny Ambjörnsson, *Öst och väst: Tankar om Europa mellan Asien och Amerika* (Stockholm, 1994), 35 f., 41 ff., 51, 69, 96 f.; Wolff, *Inventing*, passim. För forskning som diskuterar eller använder sig av begreppsparet *self-other*, se t.ex. T. C. W. Blanning, *The culture of power and the power of culture: Old regime Europe 1660–1789* (Oxford, 2002), 21 ff.; Linda Colley, *Britons: Forging the nation 1707–1837* (New Haven, 1992), "Introduction", 17–29, 33 ff., 53, 368 ff.; Pickering, 47 ff., 71 ff., 79, 93.

20. Black, 241, 254 ff., 261 ff., 271.

21. Sven Widmalm, "Professor Celsius and Don Andrea: North-south dynamics in the early Enlightenment", i *Sidereus Nuncius and Stella Polaris: The scientific relations between Italy and Sweden in early modern history*, Marco Beretta & Tore Frängsmyr (red.) (Canton, Mass., 1997), 126 ff.

22. Distinktionen har lånats från Harvey Chisick, *The limits of reform in the Enlightenment: Attitudes toward the education of the lower classes in eighteenth-century France* (Princeton, 1981), 218, 221–28.

23. Ulrich Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert: Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung* (München, 1982), 188; Gerhard Oestreich, "Justus Lipsius and the Netherlands movement" (1981), eng. övers., i Gerhard Oestreich, *Neostoicism and the early modern state* (Cambridge, 1982), 28, 38; Wolff, *Vänskap*, 14 ff.

24. Thore Magnus Fries, "Einleitung", i Beckmann, i ff.; Reinhold Reith, "Nachwort", i Beckmann, 176 ff.; Günther Schmid, "Linné im Urteil Johann Beckmanns, mit besonderer Beziehung auf F. C. Medicus", *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 1937, 47 ff.

25. Erik Lönnroth, *Den stora rollen: Kung Gustaf III spelad av honom själv* (Stockholm, 1986), 38, 56; Gunnar Olsson, *Hattar och mössor: Studier över partiväsendet i Sverige 1751–1762* (Göteborg, 1963), 260 ff., 282 ff.; Michael Roberts, *Sverige under frihetstiden: 1719–1772* (1986), sv. övers. (Stockholm, 1995), 210 ff., 217 f., 222, 225, 237 ff., 242, 244 f., 257 ff., 262–74, 277 ff.; Leif Runefelt, *Dygdens som välståndets grund: Dygd, nytta och egenmytta i frihetstidens ekonomiska tänkande* (Stockholm, 2005), 123; Marie-Christine Skuncke, *Gustaf III – Det offentliga barnet: En prins retoriska och politiska förtjänster* (Stockholm, 1993), 11 f.

26. Tore Frängsmyr, *Sökandet efter upplysningen: Perspektiv på svenskt 1700-tal* (1993), 2 uppl. (Stockholm, 2006), kap. "Filosofi och teologi"; Tore Frängsmyr, *Wolffianismens genombrott i Uppsala: Frihetstida universitetsfilosofi till 1700-talets mitt* (Uppsala, 1972), 156–169; Lindholm, 122.

27. Claes Annerstedt, *Uppsala universitetets historia*, 8 vol. (Uppsala, 1877–1931), III:1, 381 f.; Anders Burius, *Ömbet om friheten: Studier i frihetstidens censurpolitik* (Uppsala, 1984), 193, 337; Tore Frängsmyr, *Geologi och skapelsetro: Föreställningar om jordens historia från Hiärne till Bergman* (Stockholm, 1969), 290; Frängsmyr, *Wolffianismen*, 206 f., 212 f.; Lindholm, 119. För förbudet mot Michaelis *Compendium*, se även Mathias Persson, "Ett ofritt men aktat land: Frihetstiden, Göttingen och föreställningarna om Sverige", i *Den okände (?) grannen: Tysklandsrelaterad forskning i Sverige*, Mai-Brith Schartau & Helmut Müssener (red.), www.diva-portal.org/sh/searchresult.xsql (Hudinge, 2005).

28. Beckmann, 9 ff., 23 ff., "ein junger feuriger Herr". För exempel på omnämmanden av kungafamiljen, se t.ex. 61 f., 83.

29. Det nybyggda operahuset ställs likaledes mot utlandet, med samma resultat. Se *ibid.*, 14 ff., 19 ff., 30 ff., 36 f., 40 ff., 70 ff., 128 ff.

30. *Ibid.*, 11 ff., 18, 23 f., 29 ff., 34 ff., 40, 45 f.

31. Beckmann, 38 ff., 73 ff., 83 ff., 93 ff., "die Upsalischen Professores, die jede kleine Arbeit für eine grosse Mühe und die Ferien für ihre grössten Freyheiten halten, nicht läugnen können, daher sie den Stockholmischen Docenten nicht gut sind und ihnen allerley Hinderniss in den Weg zu legen suchen".

32. *Ibid.*, 28 ff., 43 f.

33. *Ibid.*, 15 ff., 21, 26 f., 32 f., 38, 45 ff.

34. *Ibid.*, 11, 15 ff., 19 ff., 24 ff., 30 f., 44 ff., 57.

35. *Ibid.*, 48 f., "einen etwas bejahrten, nicht grossen Mann, mit bestaubten Schuen und Strümpfen, langem Barte und einem alten grünen Rocke, worauf das Ordenszeigen hieng. Ich erstaunte nicht wenig, als man mir sagte [dass] diess sey der berühmte Linnæus".

36. *Ibid.*, 76 ff., 79 ff.; 88 ff., 96 ff.; "so wie es in den Teutschen Schulen gebräuchlich ist"; "Nirgend habe ich elendere Anstalten gesehn."

37. *Ibid.*, 98 f., 101 ff., 109 ff., 115 ff., 119–125, 128, 166, "Man muss den Theologis zu glauben, was sie verlangen, so wie ein Chatolik ungeachtet seiner Augen den Brod für den Leib Christi halten muss. Die Offenbahrung kömt völlig mit der Natur über ein, aber nicht so, wie sie die Theologen durch ihre Erklärungen verdrehen. Sie kenten die Natur, die die Offenbahrung completiren soll, zu wenig, und jetzt leidet ihr Vortheil keine Veränderung mehr. Er bath mich hiebey, nie auf diese Art wieder Theologen zu disputiren, als die sich nie ändern würden, sondern die nur einen Hass wider die NaturHistorie fassen würden, der letzterer sehr leicht schädlich seyn könnte."

38. *Ibid.*, 120 f.

39. *Ibid.*, 123 ff., "Die Liebe zur NaturHistorie ist selbst in Schweden bereits verloschen, so dass ausser den Linnæis nicht 4 seyn werden, die sich recht mit Fleiss auf selbige gelegt hätten."

40. *Ibid.*, 125 ff.

41. *Ibid.*, 127 f., "ich wurde wie ein Fremder angesehen, der sich nur in Upsala aufhielte, um die Universität kennen zu lernen".

42. *Ibid.*, 131.

43. *Ibid.*, 133 f., "Die Schweden haben die Künste und Wissenschaften gewiss grössentheils von den Teutschen bekommen, die sie jetzt mit nicht geringem Stolze verachten. Sie meynen [sich] wenigstens so weit wie diese gekommen zu seyn und wollen nur noch die Engelländer und Franzosen für ihre Meister gelten lassen. Man läst noch wohl Fabriken von Teutschen anlegen, man verjaget diese aber, so bald die Fabriken in Ordnung gekommen. Alsdann verändert ein Schwede eine Kleinigkeit und weis damit den Ausländer zu verspotten"; "affectiren die stärkste Orthodoxie, die sie den Ausländern ganz absprechen. Aber nirgend leben die Lutherischen Geistlichen schändlicher als in Schweden"; "In keinem Reiche ist die Oeconomia so wohl publica als privata elender als in Schweden."

44. Jfr "Anmerkungen", 168 f.

45. Beckmann, 50 f., 57 ff., 61 ff., 67 ff.

46. *Ibid.*, 51 ff., 57 ff., 61 ff., 69.

47. *Ibid.*, 134 f.

48. Jfr Karin Johannisson, "Naturvetenskap på reträtt: En diskussion om naturvetenskapens status under svenskt 1700-tal", *Lychnos* 1979–1980, särskilt 114 f.

49. David Kirby, *Östersjöländernas historia 1492–1772* (1990), sv. övers. (Stockholm, 1994), 214, 285, 399, 425; Torsten Westlund, *En fransk ambassadör bland hattar och mössor* (Nacka, 2004), 22, 27, 49.

50. Dolan, 44 ff., 57, 180; Marika Hevosmaa, "Att söka kulturen i naturen: Natursynen i reseskildringar av Sverige från det tidiga 1800-talet", i *Karakorum*, Hodacs & Karlsson (red.), 265 f.; Hodacs, *Converging*, 74, 228, jfr 133 f.; Hanna Hodacs, "Bland skräckslagna naturhistoriker och oskuldsfulla bönder: Brittiska resenärer i Sverige under 1800-talets första hälft", i *Karakorum*, Hodacs & Karlsson (red.), särskilt 229 ff., 246 f.; Andreas Önnersfors, *Svenska Pommern: Kulturmöten och identifikation 1720–1815* (Lund, 2003), 415 ff., 436, 449. Jfr Henrik Sandblad, "Edward D. Clarke och Giuseppe Acerbi, upptäcktsresande i Norden 1798–1800", *Lychnos* 1979–1980.

51. Se t.ex. *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* 1760, 311; *Anzeigen* 1766,

471; *Anzeigen* 1781, 222. *Göttingische Anzeigen* representationer av Sverige behandlas ingående i min kommande doktorsavhandling *Idealnationen: Svensk lärdom och politik från Göttingens horisont*.

52. Michaelis till von Bernstorff, 31/5 1759, i Johann Gottlieb Buhle, *Literarischer Briefwechsel von Johann David Michaelis: Geordnet und herausgegeben von Joh. Gottlieb Buhle. Professor zu Göttingen*, 3 vol. (Leipzig, 1794–96), "keine Möglichkeit, wie er in Schweden bleiben sollte, wo man viel von Freyheit redet, aber den Namen so gebraucht, daß ich mir nichts anders dabey denken kann, als was man in Deutschland Zwang nennt"; Lindholm, 121 f.

53. Ibid., 121 f.

54. Jfr Dolan, 44 f.

55. Idén om tyskarna som andra folks lärare diskuteras i Jörg Echternkamp, *Der Aufstieg des deutschen Nationalismus (1770–1840)* (Frankfurt am Main, 1998), 136.